

Ks. Wincenty MYSZOR
(Katowice, UŚ)

BEATUS QUI ERAT, ANTEQUAM NASCERETUR

W koptyjskiej *Ewangelii Tomasza* (NHC II, 2) w logionie 19 znajdujemy wypowiedź Jezusa: „Rzekł Jezus: «Błogosławiony kto istniał, zanim się stał»” (ΟΥΜΑΚΑΡΙΟΣ ΠΕ Ν̄ΤΑΖΩΠΕ ΖΑΤΕΖΗ ΕΜΠΑΤΕΨΩΠΕ)¹. „Błogosławieństwo” jako forma pouczenia mądrościowego występuje w *Ewangelii Tomasza* często². To błogosławieństwo pozostaje na pierwszy rzut oka bez treściowego związku z następnymi zdaniem wypowiedzi Jezusa w tymże logionie:

„Gdy będziecie moimi uczniami (i) będziecie słuchać słów moich, te kamienie będą wam służyły. Pięć drzew bowiem macie w raju. Nie zmieniają się ani latem, ani zimą, a liście ich nie spadają. Kto je pozna, ten nie zakosztuje śmierci”³.

Logion ten wiąże się bardziej z zakończeniem poprzedniego 18 logionu:

„Rzekli uczniowie do Jezusa: «Powiedz nam, jaki będzie nasz koniec»? Odrzekł Jezus: «Czy odkryliście już początek, aby poszukiwać końca? Bowiem tam, gdzie jest początek, będzie także koniec. Błogosławiony, kto stanie na początku, ponieważ pozna koniec i nie zakosztuje śmierci»”⁴.

Błogosławieństwo odnosi się do tego, kto zna swój początek, a dokładniej, kto „stanie na początku” (ΠΕΤΝΑΩΖΕ ΕΡΑΤΨ Ζ̄Ν̄ ΤΑΡΧΗ) i „kto istniał zanim się stał” (ΠΕ Ν̄ΤΑΖΩΠΕ ΖΑΤΕΖΗ ΕΜΠΑΤΕΨΩΠΕ). Na zasadzie paralelizmu budowy błogosławieństw można przyjąć, że Ζ̄Ν̄ ΤΑΡΧΗ („na początku”) jest bliskoznaczne do „zaistniał zanim się stał” (ΠΕ Ν̄ΤΑΖΩΠΕ), które można by przyjąć, że mogło wyglądać: Ν̄ΤΑΖΩΠΕ Ζ̄Ν̄ ΤΑΡΧΗ ΕΜΠΑΤΕΨΩΠΕ („zaistniał na początku zanim się stał”). Bardzo bliski temu jest także 57 logion

¹ *Evangelium Thomae* (NHC II, 2), log. 19 (p. 36, 17-25), tłum. W. Myszor: *Biblioteka z Nag Hammadi. Kodeksy I i II*, SACH SN 7, Katowice 2008, 205. Według opinii H.M. Schenkego ten logion składa się z trzech odrębnych fragmentów, por. *On the compositional history of the Gospel of Thomas*, Claremont 1998, 4.

² Por. tamże, log. 7, 18, 19, 49, 54, 58, 68, 69, 103.

³ Tamże, log. 19 (p. 36, 17-25), SACH SN 7, 205 i 217 (komentarz).

⁴ Tamże, log. 18 (p. 36, 9-17, SACH SN 7, 205 i 217 (komentarz); J.E. Ménard (*L'Évangile selon Thomas*, NHS 5, Leiden 1975, 106) komentuje łącznie obydwa logia 18 i 19.

z *Ewangelii Filipa* (NHC II, 3): Pan rzekł: «Błogosławiony, który istnieje, zanim powstał». Bo ten, który istnieje, jest tym, który istniał i który będzie istniał⁵.

W świetle dotychczasowych studiów, wydaje się, że na ten logion składa się tylko: „Błogosławiony, który istnieje, zanim powstał” (ΟΥΜΑΚΑΡΙΟΣ ΠΕ ΝΤΑΖΩΠΕ ΖΑΤΕΖΗ ΕΜΠΑΤΕΦΩΠΕ). Dalsza część jest komentarzem do tego logionu⁶. Związki *Ewangelii Tomasza* i *Ewangelii Filipa* wydają się bliższe niż tylko sąsiedztwo w II kodeksie z Nag Hammadi⁷. Logia w *Ewangelii Tomasza* znajdują w *Ewangelii Filipa* komentarz i wyjaśnienie. *Ewangelia Filipa* zawiera komentarze do odpowiednich miejsc w *Ewangelii Tomasza*. Tak jest również w odniesieniu do *Ewangelii Tomasza* log. 19, 1 i *Ewangelii Filipa* 57, 1ab, 2. Wypowiedzi z obydwu gnostyckich pism należy analizować łącznie⁸. Tak więc, po wypowiedzi ujętej w Błogosławieństwo, Jezus wypowiada się o sobie:

„Ten, który istnieje, jest tym, który istniał i który będzie istniał”⁹.

Stosując ten sam sposób rozumowania możemy przyjąć, że również w log. 18 i 10 z *Ewangelii Tomasza* pozostałe zdania są komentarzem. Wspólnym elementem dla logionów 18 i 19 w komentarzu jest „nie zakosztować śmierci”. W tradycji nowotestamentalnej i wczesnochrześcijańskiej zwrot ten wyrażał zapewnienie zbawienia (por. Mk 9, 1; Mt 16, 28; Łk 9, 27; J 8, 51-52; *Ewangelia Tomasza* log. 1). Wydaje się, że tu zbawienie jest efektem poznania (log. 18: „pozna koniec i nie zakosztuje śmierci”; log. 19: „Kto je pozna, ten nie zakosztuje śmierci”). W logionie 18 nieśmiertelność zapewniona jest wyraźnie przez poznanie, zaś w logionie 19 zbawienie wiąże się z tym, że słuchacze staną się uczniami Jezusa i wtedy nawet kamienie będą im posłuszne¹⁰. Uczniowie poznają tajemnice pięciu rajszych drzew¹¹. Z komentarza do Błogosławieństwa wynika, że odnosi się do uczniów. Najbliższym wyrażeniem bliskoznacznym, jak wskazuje je komentarz U.K. Plischa¹², jest J 8, 58 (εἶπεν αὐτοῖς ... πρὶν Ἀβραάμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμί), odnosi się do Jezusa. Logion może odnosić się do preegzystencji Jezusa (Zbawcy). Na ogół jednak błogosławieństwa nie odnoszą się do wypowiadającego. Wypowiadający je w *Ewangelii Tomasza* Jezus wygłasza błogosławieństwa pod adresem uczniów.

⁵ *Evangelium Philippi* (NHC II, 3), log. 57 (p. 64, 9-12), SACH SN 7, 241.

⁶ Por. H.M. Schenke, *Das Philippus-Evangelium*, Berlin 1997, 338.

⁷ Por. E.E. Popkes, *Das Menschenbild des Thomasevangelium*, Tübingen 2007, 134-139.

⁸ Por. tamże, s. 138.

⁹ *Evangelium Philippi* log. 57 (p. 64, 9-12), SACH SN 7, 241

¹⁰ O kamieniach: Mt 4, 3; Łk 3, 8; o znaczeniu tego wątku por. R. Nordsieck, *Das Thomas-Evangelium*, Neukirchen – Vluyn 2004, 94.

¹¹ Rajske drzewa wskazywały na „początek”, por. *De origine mundi* (NHC II, 5), log. 13 (p. 110, 2 - 111, 8), tłum. W. Myszor, SACH SN 7, 329-330 i 345 (komentarz). W każdym razie wskazują na preegzystencję, por. Nordsieck, *Das Thomas-Evangelium*, s. 94; H.U. Plisch, *Das Thomas Evangelium. Originaltext mit Kommentar*, Stuttgart 202, 82.

¹² Por. Plisch, *Das Thomas Evangelium*, s. 81.

Nie mówi więc o sobie. Widocznie aluzja do J 8, 58 wiąże się z treścią błogosławieństwa, czyli z samą ideą preegzystencji, a nie z adresatami błogosławieństwa. W Ewangelii Jana Jezus mówi o sobie, zaś w *Ewangelii Tomasza* o swoich uczniach. Związek z *Ewangelia Filipa* (57, 1) pozwala jednak wnioskować, że jest to także wypowiedź o preegzystencji Jezusa. Skierowane do uczniów wyrażenie „Pięć drzew bowiem macie w raju”, wskazuje być może na jakieś pięć cech lub cnót charakteryzujących gnostyka, albo nawet na rodzaj „sakramentów”, jakby sugerowało „drzewo oliwne” w innym dziele gnostycykim¹³, albo stopnie wtajemniczenia do pełnej gnozy¹⁴. Być może wskazują na swoistą mistykę wstępowania do raju¹⁵. Błogosławieństwo tego, który zaistniał (w preegzystencji), zanim powstał (na świecie), tego, który przez gnozę wróci do swojej ojczyzny odnosi się w *Ewangelii Tomasza* przede wszystkim dla uczniów Jezusa¹⁶. To może oznaczać także potwierdzenie zasady, która przede wszystkim dotyczy samego Jezusa.

Podobne Błogosławieństwo cytuje także Ireneusz z Lyonu w *Wykładzie nauki apostoelskiej* jako cytat z Księgi proroka Jeremiasza:

„Poświadcza to także prorok Jeremiasz mówiąc: «przed jutrzeńką zrodziłem cię i przed słońcem trwa imię twoje» (Ps 110, 3; 72, 17). Jest więc przed stworzeniem świata, gdyż razem ze stworzeniem świata powstały gwiazdy. I ten sam mówi znów: «Błogosławiony kto był, zanim zaistniał (jako człowiek)»¹⁷.

Jeśli faktycznie chodzi o ten sam logion Błogosławieństwa, to Ireneusz cytuje go dając swoją interpretację w kontekście i w odpowiedniej wersji. Błogosławieństwo wyraźnie odnosi do Syna Bożego:

„I ten sam (Jeremiasz?) mówi znów: «Błogosławiony kto był, zanim zaistniał (jako) człowiek». Dla Boga bowiem istnieje Syn na początku, przed powstaniem świata; dla nas zaś teraz, gdy się objawia. Nie był zatem dla nas przedtem, ponieważ nie znaliśmy go»¹⁸.

¹³ Por. *De origine mundi* (NHC II, 5), log. 13, 4-5 (p. 111, 5-8), SCh SN 7, 330 i 345 (komentarz).

¹⁴ Por. Trzy rajskie drzewa w *Tractatus Tripartitus* (NHC I, 5) 10, 4 (p. 106, 25 - 108, 4), tłum. W. Myszor, SCh SN 7, 118 i 156 (trzy drzewa wskazują na trzy kategorie ludzi).

¹⁵ Por. A.D. DeConick, *Recovering the original Gospel of Thomas. A history of the Gospel and its growth*, London – New York 2006, 221. Wcześniej cały szereg możliwych interpretacji ujawnił H.Ch. Puech, *En quête de la Gnose II. Sur l'Évangile selon Thomas*, Paris 1978, 99-105.

¹⁶ Por. „komentujące” tłumaczenie Błogosławieństwa u Th. Zöckler, *Jesu Lehren im Thomasevangelium*, Leiden 1999, 217: „Selig ist, wer (zu dem Punkt vorstößt, wo er) war, bevor er wurde”.

¹⁷ Ireneus, *Demonstratio praedicationis apostolicae* 43, SCh 406, 146, tłum. W. Myszor: *Wykład nauki apostoelskiej*, ŻMT 7, Kraków 1997, 62.

¹⁸ Tamże, SCh 406, 297C. 43, n. 4. W rekonstrukcji greckiego tekstu wydawcy ten fragment oddali jako: „καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς φησιν· «Μακάριος ὁ ὢν πρὸ τοῦ γενέσθαι ἄνθρωπον αὐτόν».

Oczywiście, nie jest to cytat z proroka Jeremiasza, podobnie jak wcześniej (Przed jutrzeńką zrodziłem cię i przed słońcem trwa imię twoje), który jest zestawieniem Ps 110, 3 i 72, 17. Preegzystencję Syna Bożego, Chrystusa połączył z Jego istnieniem jako Bóg, Syn Boży. Objawienie w czasie, czyli jako człowiek, z poznaniem Go przez ludzi, dla których przedtem nie był znany. W Błogosławieństwie cytowanym Ireneusz nie porównuje istnienia jako Bóg i zaistnienia, czyli zrodzenia jako człowiek, raczej przeciwstawia ó̄w̄ν i γενέσθαι. W tekście *Wykładu* istnieje pewna dwuznaczność wyrażenia z ἀρχῆ (ὑπάρχει τὴν ἀρχῆν)¹⁹, wynikająca z pośredniego dostępu do myśli Ireneusza. Na pewno jednak Ireneusz ujął boski byt Syna Bożego bez związku ze stworzeniem świata. „Syn był na początku (od początku), następnie (dopiero) Bóg stworzył niebo i ziemię”²⁰. Powstaje oczywiście pytanie, dlaczego Ireneusz przypisał „Błogosławieństwo” Jeremiaszowi²¹. Prawdopodobnie Ireneusz dysponował jakimś zbiorem cytatów biblijnych, albo uznawanych w II wieku za biblijne, które w katechezie stanowiły podstawę nauczania. Części zbioru przypisywano prorokom, chociaż teksty odbiegały od autentycznej księgi. Podobnie na Jeremiasza powołał się Laktancjusz, gdy przytoczył „Błogosławieństwo” w wersji bardzo podobnej do tej z logionu 19 *Ewangelii Tomasza*. W *Divinae Institutiones* pisze o Chrystusie:

„Przede wszystkim bowiem dowodzimy o Nim, że został dwa razy zrodzony, najpierw w Duchu, a następnie w ciele; dlatego powiedziano u Jeremiasza: «zanim cię ukształtowałem w żywocie [matki], znałem cię», a także ten sam Jeremiasz mówi: «Błogosławiony ten, kto był, zanim się urodził»; a to, nie dotyczy nikogo innego poza Chrystusem. Ten, chociaż był Synem Bożym od początku, ponownie narodził się w końcu według ciała. Ten oto podwójny porządek Jego narodzenia wprowadził w ludzkie umysły wielki błąd, rozszerzył także ciemności na tych, którzy zachowali tajemnice prawdziwej religii. My jednak wyjaśnimy to w sposób prosty i jasny, aby ci, którzy są miłośnikami mądrości łatwiej i staranniej zostali pouczeni”²².

Τῶ μὲν γὰρ θεῶ ὑπάρχει τὴν ἀρχῆν πρὸ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως ὁ Υἱός, ἡμῖν δὲ νῦν, ὅτε ἐφανερώθη πρὸ δὲ τούτου ἡμῖν οὐκ ἦν, οὔτινες γνοοῦμεν αὐτόν”.

¹⁹ Tłumaczenie armeńskie oddaje jako „nam Deo factus principium [...] Filius”, por. Sch 406, 297. Zdaniem wydawców chodzi jednak o τὴν ἀρχῆν jako wyrażenie przysłówkowe, czyli jak oddano w polskim tłumaczeniu „na początku” (ew. „od początku”), a nie „jako początek”.

²⁰ W komentarzu do *Demonstratio* 43 A. Rousseau, odsyła de swego artykułu na temat nauki Ireneusza o preegzystencji Syna Bożego: *La doctrine de Saint Irénée sur la préexistence du fils de Dieu dans Dém 43*, „Le Muséon” 84 (1971) 5-42; streszcza wnioski tego artykułu w: Sch 406, 290-292.

²¹ Por. *Demonstratio* 43, tłum. ŻMT 7, 62, n. 264.

²² Lactantius, *Divinae Institutiones* IV 8, 1-3, Sch 377, 72-74: „In primis enim testificamur illum bis esse natum, primum in spiritu, postea in carne. Unde apud Hieremiam ita dicitur: «priusquam te formarem in utero, novi te». Item apud eundem: «beatus qui erat, antequam nasceretur»; quod nulli alii contigit praeter Christum. Cui cum esset a principio filius Dei, regeneratus est denuo secundum

Wypowiedź Laktancjusza, komentująca logion jest polemiczna. „Podwójne narodzenie” Chrystusa wprowadza niepokój i jest przyczyną błędów, nawet wśród chrześcijan prawowiernych. Laktancjusz wskazał preegzystencję, czyli pierwsze narodzenie, i drugie narodzenie jako człowieka, co da się łatwo wytłumaczyć tym, których nazwał „amatores sapientiae”. Może miał na myśli gnostyków swojej epoki? W każdym razie „Błogosławieństwo” odnotowane w *Ewangeliu Tomasza* 19, zostało potraktowane przez autora Ewangelii Filipa jako cytat „biblijny” o preegzystencji Jezusa (ewentualnie jego uczniów, gnostyków), a przez Ireneusza i Laktancjusza jak prorocstwo o Synu Bożym. Rozumienie tej teologicznej idei było zbliżone.

BEATUS QUI ERAT ANTEQUAM NASCERETUR

(Zusammenfassung)

Beatus qui erat antequam nasceretur bei Laktanz, *Divinae Institutiones* IV, 8, 1-3 wurde als Zitat von Jeremia angeführt. Das Zitat als solche war im 2. Jahrhundert bekannt und wahrscheinlich in irgendeiner Sammlung biblischer behilflicher Fragmente im Unterricht aufbewahrt. So kannten es sowohl Gnostiker wie auch Irenäus von Lyon. Das Zitat wurde im *Thomas Evangelium* und *Philippus Evangelium* aus der Bibliothek von Nag Hammadi bezeugt. In der *Demonstratio* von Irenäus und in *Divine Institutiones* diente zum Hinweis auf die Präexistenz des Gottes Sohnes, in den gnostischen Texten deutete auch auf die göttlicher Herkunft der Gnostiker.

carnem. Quae duplex nativitas eius magnum intulit humanis pectoribus errorem circumfudit que tenebras etiam his qui verae religionis sacramenta retinebant. Sed nos id plane dilucideque monstrabimus ut amatores sapientiae facilius ac diligentius instruantur”.

